

Rizikos konstravimas valdysenos teorijos požiūriu

VYLIUS LEONAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. *Straipsnyje¹ aptariama, kaip valdysenos teorija gali būti panaudota tiriant rizikos konstravimą. Vėlyvosios modernybės pasaulyje rizika suprantama kaip sudėtingas socialinis klausimas, į kurį įvairūs suinteresuoti dalyviai reaguoja ir vertina skirtingai, bet teisėtai. Todėl šiulaikinis neoliberalus visuomenės valdymas siekia ne tik geresnio rizikos suvokimo supratimo ir įvertinimo, bet ir adekvataus abipusio komunikacijos kanalo tarp rizikos valdytojų ir suinteresuotų dalyvių. Kaip skirtingi požiūriai svarstomi ir integruojami į politiką, kaip sprendimai ir problemos tampa panašūs ir komunikuoja, kaip žiniasklaida ir visuomenė gauna ir naudoja informaciją – visa tai tapo integraliu rizikos valdymo komponentu įvairiose visuomenės gyvenimo, drauge ir socialinės politikos srityse. Rizikos suvokimo ir valdymo svarbos pripažinimas ypač aiškiai atskleidžia konstruktyvistinės rizikos valdysenos teorinės prieigos prasmę.*

Raktažodžiai: *valdysenos teorija, modernioji visuomenė, politinė galia, rizikos konstravimas.*

Keywords: *theory of governmentality, modern society, political power, risk construction.*

Įvadas

XX a. devintajame dešimtmetyje rizikos sociologija tapo pripažinta sociologijos sritimi (Zinn 2006a ir 2006b), taikančia įvairias teorines perspektyvas. Kiekviena rizikos sociologijos teorija gali būti pasitelkiama specifinėms visuomenės gyvenimo sritims ir jų rizikoms analizuoti, nes kiekviena teorinė perspektyva yra santykinė ir savaip aiškina vieną ar kitą socialinių reiškinių rizikos aspektą. Kita vertus, bet kurio socialinio reiškinio (pvz., sveikata, socialinė atskirtis ir su ja susijusios socialinės politikos) rizikos ir saugumo aktualumas yra santykinis, todėl teorinės prieigos selektyviai pasirenkamos analizuojant vieno ar kito reiškinio riziką. Anksčiau esame aptarę (Leonavičius, Genys 2011) dvi jau klasikinės rizikos sociologijos prieigas – objektyvistinę rizikos visuomenės

¹ Mokslinis tyrimas finansuojamas Europos socialinio fondo lėšomis pagal visuotinės dotacijos priemonę. Projektas „Socialinė atskirtis ir socialinis dalyvavimas pokyčių Lietuvoje“ (Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-045).

(Beck 1992 ir 1998) ir konstruktyvistinę rizikos kultūros teorijas (Douglas, Wildavsky 1983).

Šiame straipsnyje pristatome ir aptariame valdysenos teoriją. Apibendrinant galima teigti, kad valdysenos teorija suteikia galimybę kritiškai pažvelgti į tai, kaip politinė galia konstruoja šiuolaikinės visuomenės įvairių sričių rizikas ir saugumo sampratas, kaip rizikų apskaičiavimas gali tapti įgyvendinamos politikos (socialinės, sveikatos ir t. t.) (ne)sėkmės veiksniumu.

Technologijų kaita vienas rizikas gali mažinti, kitas – didinti arba net sukurti naujų. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos dokumente (OECD 2003) apie XXI a. rizikų valdymą išskiriami trys technologijų plėtros aspektai, sukuriantys rizikas: susietumas (angl. *connectedness*), technologijų kaitos greitis ir sklaida bei technologijų raidos nulemti fundamentalūs kraštovaizdžio pokyčiai. Reguliavimo kaita, transporto, prekybos ir informacinių sistemų plėtra reiškia, kad dauguma veiklų ima priklausyti nuo daugelio tinklaveikos susietų dalyvių globalios ir lokalsios tarpusavio sąveikos. Rizikos požiūriu toks susietumas turi ir pozityvių, ir negatyvių aspektų. Viena vertus, palengvėja informacijos rinkimo ir apdorojimo apimčių tvarkymas, organizuojant pagalbą įvairių avarių ar kitų neigiamų įvykių aukoms. Antra vertus, atsiveria daugybė kanalų, kuriais gali sklirti tiek realios, tiek įsivaizduojamos neigiamos pasekmės ir veikti visuomenės ir jos įvairių grupių nuomonę (OECD 2003, 12).

Visais atvejais subjektyviai išgyvenama rizika ir jos tyrimai tampa ypač svarbūs siekiant valdyti rizikas, prognozuojant žmonių elgesį ir teikiant pagalbą nukentėjusiems. Valdysenos teorija yra viena iš tų teorijų, kurios analizuoja, kaip įvairios galios institucijos panaudoja rizikas stengdamosi įtraukti piliečius į veiklas, kurios sudaro prielaidas pasiekti institucijų vykdomos politikos tikslus.

Šiame straipsnyje išanalizuojame rizikos sociologijai svarbią valdysenos (angl. *governmentality*) teoriją (Dean 1999).

1. Rizikos valdysenos teorija

Teigiama, kad rizikos suvokimas gali sudaryti pagrindinę visuomenės grėsmingų situacijų ir jų problemų dalį² (Henwood et al. 2008). Kitaip tariant, pačios savaime įvairios visuomenės nuostatos ir nuomonės tampa svarbiu rizikos problemos sudėtinu elementu, todėl rizikas tenka valdyti tokiu būdu, kuris būtų adekvatus šioms nuostatoms ir suvokimui. Pavyzdžiui, dauguma valstybių, ypač tos, kurios save vadina gerovės vastybėmis, nustato skurdo ribą ir neišvengiamai tam tikrą visuomenės dalį „nustumia“ žemiau skurdo ribos bei drauge sukonstruoja jos potencialias rizikas labiau sirgti, anksčiau mirti, trumpiau gyventi, būti socialiai atskirtiems ir t. t. Nepaisant objektyvios tam

² Pavyzdžiui, 1990-aisiais Europoje plintant galvijų kempinligei, daugiau nuostolių susidarė ne dėl objektyvių rizikų, bet dėl visuomenės reakcijos į suvoktą riziką (OECD 2003).

tikrų grupių socialinės situacijos, rizika tuo pat metu yra tam tikras tikrovės konstravimas. Taigi rizika šiuolaikiniame socialiniame moksle suprantama kaip sudėtinga socialinė problema, kurią įvairūs suinteresuoti dalyviai gali vertinti ir į ją reaguoti skirtingai, bet teisėtai. Vadinas, turi būti ne tik geresnis rizikos suvokimo supratimas ir įvertinimas, bet ir adekvatus abipusis komunikacijos kanalas tarp rizikos valdytojų ir suinteresuotų dalyvių. Kaip skirtingi požiūriai svarstomi ir integruojami į politiką, kaip sprendimai ir problemos persidengia ir komunikuoja, kaip žiniasklaida ir visuomenė gauna ir naudoja informaciją – visa tai tapo integraliu rizikos valdymo komponentu (OECD 2003). Rizikos suvokimo svarbos pripažinimas ypač aiškiai atskleidžia konstruktyvistinės rizikos valdysenos teorinės priegios prasmę.

1. 1. Valdymo racionalumo arba valdymo prieiga

Rizikos valdysenos prieiga priskirtina radikaliai konstruktyvistinei priegiai, konceptualiai susijusiai su Michelio Foucault valdysenos samprata (Foucault 1991)³. Valdymas yra pagrindinė vėlyvųjų M. Foucault tyrinėjimų tema (Gordon 1991), tačiau, anot Lemke's (2001), M. Foucault nemano, kad valdymas – tai tik technikos, kurias taiko ir naudoja politinė galia ir biurokratija. Valstybę jis supranta kaip valdymo taktikas, kaip socialinių institucijų galios santykių dinamišką formą ir istorinę stabilizaciją. Vertinant valstybės ir jos gyventojų požiūriu, valdysena yra ir vidinė, ir išorinė, nes ji suprantama kaip valdymo taktikos, kurios leidžia nuolat iš naujo apibrėžti tai, kas patenka arba nepatenka

³ Į lietuvių kalbą angl. *governmentality*, pranc. *gouvernementalité* verčiama *valdymo racionalumo* (Černiauskas 2001), *valdysenos* (Rimaitė, Rinkevičius 2008; Doblienė 2009) ar *vyriausybės* (liet. vert. Bartas 1991, 104) terminais. *Valdymo racionalumo* (pranc. *gouvernement rationalité*) terminą vartojo M. Foucault apibūdindamas „šią naują tyrimo sritį“, bet kartu vartojo ir neologizmą *valdysena* (pranc. *gouvernementalité*). Užsienio mokslinėje literatūroje nėra bendros nuomonės dėl *gouvernementalité* termino etimologijos. Vieni teigia kad M. Foucault sujungė *valdymo* (*gouverner*) ir *mąstysenos* (*mentalité*) terminus į naujadarą – *gouvernementalité* (Lemke 2001). Kiti mano, kad *gouvernementalité* buvo padarytas iš *gouvernement* pagal formulę: *government* + *-al-* (padaromas būdvardis) + *-ité* (padaromas daiktavardis). M. Foucault *gouvernementalité* sąvoką aptarė 1970–1984 m. skaitydamas kasmetines paskaitas *College de France* Paryžiuje. Jos reikšmė vedama iš prancūziško žodžio *gouvernemental*, reiškiančio ir valdžią, ir valdymą. Tačiau *gouvernementalité* sąvoka jau buvo žinoma, kai M. Foucault ją įtraukė į savo tyrimus. XX a. šeštajame dešimtmetyje Roland'as Barthes'as vartojo *gouvernementalité*, laikydamas šį terminą „barbarišku, bet neišvengiamu neologizmu“ norint pažymėti įvairių visuomenės gyvenimo reiškinių ideologizaciją (mitologizaciją), t. y. siekė atkreipti dėmesį į tai, kaip nacionalinė spauda kuria mitus ir valdžią pristato kaip efektyvumo kvintesenciją (Barth 1957, 216). Šią R. Barthes'o *gouvernementalité* sąvoką Galina Baužytė-Čepinskienė vertė *vyriausybės* terminu (Bartas 1991, 104), bet toks vertimas neatkleidžia savokos specifiškumo ir naujumo. Sekdami Irminos Matonytės pasiūlymu (Doblienė 2009), straipsnyje vartosime *valdysenos* terminą. M. Foucault labiau artikuliuoja *gouvernementalité* kaip aukščiausios politinės valdžios valdymo praktikų racionalizacijos reikšmę ir vartoja ją kaip gaires aiškinti moderniosios valstybės genealogiją. Racionalizacija čia suprantama ne normatyvine, t. y. ne proto idealo, reikšme (pavyzdžiui, kaip ją traktuoja Frankfurto socialinių tyrimų mokykla), o kaip žmonių mąstymas apie valdomą valstybę (Dean 2006, 20–21).

į valstybės valdymo kompetenciją, kas yra vieša ir privati erdvė ir t. t. (Foucault 1991, 103). Apibūdindamas valdymo problematiką, M. Foucault atkreipia dėmesį į šį aspektą ir pabrėžia, kad galia pirmiausia yra vadovavimas, t. y. individų savęs valdymo formų valdymas, subjektų galimų veiksmų lauko struktūravimas ir formavimas. Šiuo atveju valdymo samprata gali būti vartojama tiriant individų savimonės (angl. *self*) ir dominavimo technologijų santykius. M. Foucault teigia:

<...> jei kas nors nori analizuoti Vakarų civilizacijos subjekto genealogiją, turi apimti ne tik dominavimo, bet ir savimonės technikas. <...> Reikia įtraukti ir tuos dalykus, kai vienu kitiems individų dominavimo technologijos pasinaudoja procesais, kuriais jie paveikia vienas kitą. Kita vertus, reikia apimti tuos dalykus, kai savimonės technikos integruojamos į prievartos ir dominavimo struktūras. Sąlyčio taškas, kai individai valdomi kitų ir tuo pat metu susiję su būdais, kuriais jie patys save valdo, yra tai, ką mes galėtume vadinti valdymu (angl. government). Plačiaja šio žodžio prasme vadovaujantys žmonės (angl. governing people) – tai ne tai, kas priverčia kitus daryti tai, ko valdytojas nori, bet tai visuomet yra įvairiapusė pusiausvyrą, viena kita papildančios ir tarpusavyje konfliktuojančios technikos, kurios pagrindžia prievartą ir procesus, kuriais remdamasi savimonė (valdomųjų) pati save konstruoja ir keičia (Foucault 1993, 203–204, cit. iš Lemke 2001, 5).

Valdysenos perspektyvos požiūriu politinis racionalumas nėra grynos ir neutralios žinios, kurios paprastai reprezentuoja valdomą realybę, o paties valdymo elementas, padedantis sukurti diskursinį lauką, kuriame įgyvendinama galia yra „racionali“. Valdysenos sąvoka teigia, kad svarbu ne tik matyti, ar neoliberalus racionalumas yra adekvatus visuomenės reprezentavimas, bet ir tai, kaip ta visuomenė funkcionuoja kaip „politinė tiesa“, produkuojanti naujas žinių formas, išrasdama naujas sampratas ir sąvokas. Anot Mitchello Deano (2006), ši valdymo samprata lyg ir suteiktų keletą analizės galimybių.

Pirma, ji leidžia atskleisti įvairius žinių ir tiesos pavidalus, kuriais remdamesi įvairūs veikėjai, vadovaujami kitų (faktiškai savęs pačių), ima abejoti ir veikti jiems parinktais tikslais. Tai yra valdymo suprobleminimo, programų ir pirmiausia valdymo racionalumų (angl. *rationalities*) tyrimas. M. Foucault tai apibūdina *valdysenos* (angl. *governmentality*) sąvoka. Valdysena iš esmės išreiškia valdymo racionalumą (angl. *government rationality*), kuris šiuo atveju apibūdina, kaip individai mąsto apie valdančią valstybę.

Valdymo analizė taip pat siūlo tirti priemones, technikas ir instrumentus, kuriais siekiama valdymo tikslų. Tai valdymo technologijų – praktinės ir techninės srities, o ne valdymo filosofijos ar ideologijos tyrimas. Šiuo atveju taip pat galima tirti individų ir kolektyvų tapatybės tipus, subjektyvumo ir veiknumo (angl. *agency*) formas, kurios sukonstruojamos šio valdymo racionalumų ir technologijų. Tapatybės yra valdymo etoso, tam tikro gyvenimo, kurio individai tikisi, kai valdo ar yra valdomi, bei individų ir kolektyvų, kuriais norima

tapti arba sukurti, sudėtinė dalis. Valdymo samprata turi tam tikrą utopijos elementą, kai valdyti reiškia įtvirtinti idealą, siekti tikslo ar jo įgyvendinimo, net jei ši pabaiga yra paprasčiausiai racionalus žmonių tvarkymas (angl. *management*). Valdymas susijęs su pasauliu, kurio ieškoma, su utopija, kuri turi būti įgyvendinta, ar su distopija, kuri turi būti paneigta. Šis valdymas pranašauja, netgi labiausiai pasaulietinėmis formomis, įgyvendinimą.

Valdysenos samprata leidžia patikslinti strateginį valdymo pobūdį. Atskirdama valdymo racionalumą ir technologijas, ši prieiga nepriešina įgyvendinamų programų su realybe arba diskurso pasaulio su praktikų lauku. Ji pripažįsta, kad racionalumo ir technologijų, programų ir institucijų santykis yra kur kas sudėtingesnis nei tik paprastas pritaikymas ar perkėlimas. Įsivaizduojamų programos tikslų ir jų realių padarinių skirtumas susijęs ne su programos „grynumu“ ar tikrovės „negrynumu“, o su skirtingomis tikrovėmis ir heterogeniškomis strategijomis. Kitaip tariant, visuomenės istorija yra ne įgyvendinti planai, o tai, kas yra tarp planų ir tikrovės lygių. Todėl galima teigti, kad M. Foucault racionalumą mato kaip tikrovės, kuri apibūdinama kaip nuolatinė įvairių programų „nesėkmė“, dalį.

Antras valdymo tyrimo aspektas galėtų būti apibūdinamas kaip *kritinė analizė*. Ji iškyla, kai tyrimas atskleidžia perskyrą tarp daugiau ar mažiau eksplicitiško valdymo teorinio ar programinio racionalumo pavidalo ir praktikų režimo veikimo, kuris turi specifinius reguliarumus, logiką, strategiją, akivaizdumą ir „mąstymą“. Šis tyrimo aspektas atveria imanentišką perskyrą ir disonansą tarp programų kūrėjų požiūrio ir praktikų logikos, t. y. praktikų realių pasekmių. Realios pasekmės negali būti interpretuojamos be pačių valdymo programų. Vadinas, eksplicitiškas teorinis ir programinis racionalumas įeina į praktikas ir gali būti iššifruotas tik jose, bet niekada neišsemia praktikų (Dean 2006, 20–22).

Kritinę valdysenos teorinės prieigos aspektą gana aiškiai iliustruoja neturtingų socialinių ir socialinės atskirties grupių įgalinimas. Įgalinimo programų racionalumas atskiria turinčius ir neturinčius galios arba turtingus ir neturtingus bei pretenduoja surasti išorines priemones, kurios kiekybiškai padidintų neturtingųjų galias. Tačiau įgalinimo praktikų logika arba padariniai yra visiškai skirtingi nei programos. Praktikos reikalauja technologijų, kurios siekia kokybiškai transformuoti subjektyvumą: pirma, jos išplečia savivaldos galias, antra, veikia kaip įvairių veikėjų (biurokratų, aktyvistų, politikų, varguolių) specifinių galios santykių kompleksas. Atskleisti įgalinimo racionalumo platesnį pasekmių lauką drauge reiškia kritiškai abejoti dėl paties įgalinimo programų racionalumo, nes yra suvokiama ypač kompleksinė tam tikros negalios grupės socialinė situacija. Tą patį pasakytume ir apie skurdo ribos nustatymą. Pastarasis turi labai aiškia, objektyviai skaičiuojamą logiką, kuri, braukdama brūkšnį, tam tikrą visuomenės dalį ne tik paverčia varguoliais, bet atitinkamai konstruoja jų elgesį, kuris yra gana neapibrėžtas. Programinio racionalumo ir valdymo praktikų logikos arba jų esminio supratimo perskyra šiuo atveju yra lemiamas dalykas.

Anot M. Foucault, „pačia plačiausia prasme valdymas (angl. *government*) yra apgalvotas žmonių veikimo būdo formavimas. Jis apima ne tik teisėtai suformuotą politinį ar ekonominį pajungimą, bet daugiau ar mažiau svarstomus ir apskaičiuojamus veikimo būdus, kurie buvo numatyti veikti pagal kitų žmonių veikimo galimybes“ (Foucault 2001, 341, cit. iš Dean 2006, 20).

Apibendrintai galima teigti, kad M. Foucault aprašo ypatingos gyventojų disciplinuojančios ir reguliuojančios valdymo formos atsiradimą vėlyvosios modernybės arba neoliberaliose visuomenėse⁴. Jai nebūdingas tiesioginis ir prievartinis jėgos panaudojimas. Internalizuodama savo siūlomus mąstymo ir elgesio būdus, ši valdymo forma siekia užtikrinti gyventojų savivaldą ir valdančios valdžios saugumą. Valdysena – tai tarsi visų modernių valdžių formų bendra mąstysena, kuri išreiškiama institutų, procedūrų, tyrinėjimų, refleksijų, apskaičiavimų ir taktikų suderintu rinkiniu, o jis savo ruožtu leidžia taikyti labai specifinę, bet kartu sudėtingą valdymo formą. *Valdysenos* sąvoka remiasi tam tikra logika ir valdymo strategija, kuri atsispindi valdymo racionalume ir technologijose. Priešingai nei valdymas, čia nėra siekiama žmonėms primesti įstatymų, veikiau naudojant taktikas nei įstatymus arba naudojant pačius įstatymus kaip taktikas siekiama sutvarkyti situaciją taip, kad tam tikromis priemonėmis būtų pasiekti vienokie ir tokie tikslai (Foucault 1991, 95). M. Foucault (1991, 103) teigimu, *valdysena* tai:

1. Visuma institutų, procedūrų, analizių, apmąstymų, apskaičiavimų ir taktikų, leidžiančių įgyvendinti labai specifinę ir kartu sudėtingą galios formą, kurios taikinyis yra gyventojai, principinė žinių forma – politinė ekonomija, pagrindinės techninės priemonės – saugumą palaikanti biurokratija.
2. Valdymo forma, kuri istoriškai įsitvirtino visų valdymo formų atžvilgiu ir kuri apibūdinama dviem aspektais:
 - a) viso specifinio valdymo aparato komplekso arba biurokratijos atsiradimu;
 - b) viso valdymo mokslo komplekso plėtra.
3. Padarinys proceso, kurio metu valstybė yra „valdymizuojama“ (angl. *governmentalized*).

Anot Colino Gordono (1991, 14), tai, kas M. Foucault perspektyvoje yra išskirtina, nors ir neunikalu, tai siekis suprasti liberalizmą ne kaip doktriną, doktrinų rinkinį ar politinę ir ekonominę teoriją, o kaip mąstymo stilių, esmingai susijusių su valdymo menu. Nors galima kalbėti apie liberalų (neoliberalų) valdymo būdą, vis dėlto tai, su kuo susiduria šiuolaikinės visuomenės, yra sudėtingas ir dažnai disonansinis santykis tarp apriboto valdymo, grindžiamo

⁴ Vėlyvosios modernybės ir neoliberalios visuomenės sąvokos nėra sinonimai, bet jos turi nemažai bendrumų, nes vėlyvosios modernybės visuomenėse neoliberali visuomenės valdymo forma tampa viena iš labiausiai paplitusių. Vėlyvosios modernybės gerovės valstybė patiria rimtų ekonominių iššūkių, kurie verčia valstybes dalį atsakomybės perduoti privačiam sektoriui ir individams.

laisvės ir teisių universalios moralės filosofija, ir ypatingų liberalių valdymo praktikų logikų, sprendžiančių tam tikras problemas. Autoriai, tyrinėjantys ir taikantys M. Foucault valdysenos teoriją, atkreipia dėmesį, kad neoliberalių visuomenių valdymas šiuoiaikinių visuomenių gyvenimo rizikas (rizikos visuomenė, anot Ulricho Becko) ir jų apskaičiavimą įtraukia į patį valdymą kaip jo sudėtinę dalį (Zinn 2006b).

1. 2. Apskaičiuota rizika kaip valdysenos sudėtinė dalis

Rizikos valdysenos prieiga teigia, kad rizika gali tapti specifinio valdymo ir net manipuliacijos individualiais būdu, charakteringu neoliberalioms visuomenėms, kuriose rizika yra plačiai apskaičiuojama ir modeliuojama statistiškai, t. y. rizika suprantama kaip specifinis būdas formuoti ir kontroliuoti gyventojus ir valdyti visuomenę⁵. Anot M. Foucault (1991), valdysenos pavyzdžių galima rasti įvairiose visuomenės gyvenimo srityse. Pavyzdžiui, epidemiologiniai tyrimai leidžia įvertinti vieno arba kito gyvenimo būdo ar elgsenos riziką sveikatai⁶ ir drauge konstruoti sveikos gyvenimo ir elgsenos žmonių pasirinkimą, kurį galima padaryti pelningą. Kitaip tariant, sveikata yra kapitalizuojama. Arba draudimo institucijų pastangos apskaičiuoti įvairių socialinių grupių draudimo rizikos laipsnį. Apskaičiuota rizika yra susiejama su potencialiais gyventojų grupių pasirinkimais, todėl teikiant jiems konkrečius pasiūlymus tuo pat metu netiesiogiai galima priversti juos priimti vienus ar kitus sprendimus ir valdyti bei kontroliuoti gyventojus. Anot Bobo Heymano ir Mette Henrikseno, valdysenos pavyzdžiu galėtų būti medikų elgesys: „Pacientei gali būti pasakyta,

⁵ Šios technologijos nėra neutralios, jos transformuoja socialinį pasaulį į dirbtinį vidurkiaus ir tikimybėmis matuojamą veiksmų pasaulį, o pastaruosius – į normalumą ir lūkesčius, tai reiškia į normas. Į žmones politika kreipiasi ne dėl to, ką jie padarė, o remdamasi tikimybe, kad jie tai gali padaryti (pavyzdžiui, jauni žmonės turi mokėti didesnes draudimo įmokas tik dėl to, kad jie yra jauni; daug veiksmų rodo tikimybę, kad tokie pažeidėjai dar kartą nusižengs). Šios perspektyvos požiūriu dėl tokių technologijų vidinės logikos taikymo visuomenė patiria iššūkį, kurio pavyzdžiu galėtų būti rizikos valdymo plėtra visose visuomenės gyvenimo srityse. Tokių technologijų taikymas ne tik kreipia dėmesį į išmatuojamumą ir rizikas, bet taip pat produkuoja sistemiskai nekontroliuojamas sritis (Zinn 2009).

⁶ Gyvenimo stiliaus žurnalų konstruojamo vyriškumo, sveikatos ir rizikos tyrimai atskleidžia, kad šie žurnalai tampa reikšmingais vėlyvosios modernybės visuomenių sveikatos informacijos, „dediferencijuotų“ arba homogenizuotų vartotojų diskursų, kurie sveikatą konstruoja kaip viską persmelkiantį kasdienybės aspektą ir stiprėjančią tapatybės ašį, šaltinius. Įvairūs komentatoriai skirtinguose šaltiniuose, įskaitant ir populiariąją žiniasklaidą, skelbia apie vyrų sveikatos krizę. Su maskulizmu, kuris tipiškai įtraukiamas į rizikingos sveikatos elgsenos ir įsitikinimų etiologiją, susijusi krizė iškelia kelis svarbius klausimus, apimančius vyrus, jų tapatybę ir riziką vėlyvojoje modernybėje. Tokie tekstai vyrus tipiškai konstruoja kaip refleksyvius, savo sveikatą stebinčius entrepreneurius ir, vadovaujant ekspertų diskursui, galinčius valdyti riziką. Pagrindinis šiuo atveju iškeliantis klausimas, kaip tokie tekstai atspindi neoliberalius sveikatos valdymo būdus ir kaip pateikia naujas maskulistines ontologijas sveikatos ir gerovės atžvilgiu bei konstruoja įvairias vyrų kūno formas (Bunton and Crawshaw 2002).

kad yra 1 : 100 tikimybė patirti komplikacijų dėl *amniocentesis* testo⁷ arba 99 : 100 galimybė dėl šios procedūros neturėti jokių pasekmių. Veikiausiai medikai pasinaudos antruoju variantu, kad paskatintų pacientę sutikti atlikti testą ir rizikuoti“ (cit. pagal Wilkinson 2001, 94). Vadinas, individai tampa valdymo strategijų objektais ne kaip asmenys, o kaip savotiški tam tikrų rodiklių ar veiksnių turėtojai. Įvairių institucijų sukurtos vertinimo rodiklių sistemos leidžia surinkti įvairius statistinius duomenis ir apibūdinti tam tikrais parametrais situaciją bei įgyvendinti siekiamus tikslus (Dean 1999; Lupton 1999). Pavyzdžiui, ypač populiarus ir įtaigus „darnios plėtos“ diskursas gali pasitarnauti iliustruojant politinės valdysenos prieigą. Vienas iš svarbių „darnios plėtos“ aspektų yra išorinės gamtos rekonceptualizacija „ekosistemos“ terminais. Gamta, kuri kitados reiškė nepriklausomą erdvę, aiškiai atskirtą nuo socialinio pasaulio, turėjo savarankiškus dėsnius ir nepriklausomą galią veikti, tampa kapitalistinės sistemos „aplinka“. Ekosistemos sampratą galima apibūdinti kaip ankstesnių visuomenės ir gamtos ribų perkonstravimą. Tad ekonominės plėtos ribas varžančios nuostatos ir sampratos šiandienų „globalių“ pavojų akivaizdoje tampa ypač svarbiais klausimais. Iš esmės dėl kapitalo interesų ir pelningų galimybių „darni plėtra“ atveria anksčiau nepanaudotas erdves. Gamta ir pats gyvenimas yra įtraukiami į efektyvaus išteklių valdymo ekonominį diskursą⁸.

Kadangi valdysena grindžiama valdžios, instituciniu ir žiniasklaidos socialinės tikrovės konstravimu, drauge įtraukiamos ir žmonių emocijos, kurias konceptualiai subordinuoja valdysenos normatyvinės technologijos. Subjektivumas tampa svarbus tiek, kiek jį iškelia ir konstruoja valdysena. Valdymo technologijos pasinaudoja įvairiais žmonių išgyvenimais ar rūpesčiais, siūlydamos įvairias galimybes ir pabrėždamos individų būsimą gerovę, tam tikrą pranašumą ir t. t., jeigu jie pasinaudos šiomis progomis. Taigi individų emocinės būsenos tampa konceptualiai atitinkančios valdysenos sukonstruotas normas, o įvairūs individų elgesio nukrypimai nuo siūlomų pasirinkimų traktuojami kaip blogo valdymo praktikos apraiškos.

Valdysenos prieiga rizikų apskaičiavimo statistinių tikimybių technologijas traktuoja kaip socialiai sukonstruotų visuomenės valdymo priemonių

⁷ *Amniocentesis* (dar kitaip *amniotinių skysčių testas*) yra medicininė procedūra, naudojama prenatalinei chromosomų anomalijų ir vaisiaus infekcijų diagnostikai. Atliekant procedūrą paaimamas skyčio, kuris supa vaisių, pavyzdys.

⁸ Skirtingai nei švietimo projekto racionalizmas, kuris remiasi absoliutaus protingumo samprata, šiuolaikinis racionalumas akcentuoja naudingumą, požiūrių ir t. t. racionalumą. Gamta jau neapibrėžiama ir netraktuojama kaip išorinė sritis, todėl anksčiau kapitalo nepalieti gamtos ir visuomenės aspektai tampa vidinėmis kapitalo dalimis. Gamta gali būti saugoma, nes taip yra naudingiau kapitalui. Ši požiūrio transformacija geriausiai matoma diskusijose apie atogrąžų miškų bioįvairovę. Pagrindiniu atogrąžų miškų išlikimo veiksniu laikomi augalų rūšių genai. Rūšių įvairovės naudingumas gali būti pelningas dėl genų inžinerijos ir biotechnologijų gaminamų komerciškai vertingų produktų, pavyzdžiu, vaistų. Taigi kapitalas įtvirtina diskusines sprendimų tendencijas, kurios reikšmingai skiriasi nuo ankstesnių natsargių ir destruktivių veikimo formų.

atskirą dalį. Ši prieiga domisi įvairiu šių technologijų pritaikymu, pavyzdžiui, draudimo industrija, psichiatrija ar nusikaltimų kontrole ir įteisinančio socialinio konteksto rizikos konstravimu (Dean 1999). Svarbu pabrėžti, kad valdysenos prieigos požiūriu didėjantis susidomėjimas rizika kyla ne dėl kokių nors kintančių ir naujų objektyvių rizikų ypatumų, bet dėl pačios liberalios visuomenės valdymo pokyčių ypatumų. Valdymas vis labiau atsižvelgia į suinteresuotų grupių racionalumą. Valdysenos teorija gali identifikuoti nacionalinio ar lokalaus lygio valdymo neefektyvumą, atkreipdama dėmesį į valdymo diskurso prasilenkimą su tais, kurie yra valdomi. Toks neefektyvumas savo ruožtu kelia nepasitenkinimą, tad valdysenos teorija, taikydama įvairias apklausų metodikas, skaitinėmis išraiškomis identifikuoja visuomenės nepasitenkinimą. Statistiškai net galima prognozuoti, kokiam elgesiui provokuojami nepatenkintieji.

Ši prieiga priešinga vadinamajai *rizikos visuomenės* prieigai (Beck 1992), ji teigia, kad naujos rizikos galėtų būti valdomos įprastomis draudimo priemonėmis, ir pripažįsta, kad įvairios riziką konstruojančios ir apskaičiuojančios technologijos vis labiau plinta į įvairias visuomenės gyvenimo sritis.

Valdysenos teorija yra paranki tirti tuos valdymo diskursus, kuriais siekiama pozityviai struktūruoti lokalias ir globalias rizikas. Todėl pagrįstai galima teigti, kad tai, kas šiandien vyksta Vakarų pasaulio šalyse, yra ne valstybės autonomijos ir planavimo sugebėjimų mažėjimas ar pašalinimas, o formalių valdymo technikų pakeitimas neformaliois ir naujų veikėjų pasirodymas valdymo scenoje (pavyzdžiui, NVO). Pasikeitimas žymi fundamentalias valstybingumo transformacijas ir naujus valstybės ir pilietinės visuomenės veikėjų santykius. Viena vertus, tai yra viršnacionalinių praktikų, kurios anksčiau buvo apibrėžiamos nacionalinės valstybės terminais, pavidalų atsiradimas. Kita vertus, subpolitinių arba šalia politikos esančių veiklų plėtra. Kitais žodžiais tariant, valstybės ir visuomenės, politikos ir ekonomikos skirtumas funkcionuoja ne kaip pagrindas ar demarkacinė linija, o kaip specifinių neoliberalių valdymo technologijų elementas ir padarinys (Lemke 2001). Rizikos įtraukimo į valdymo priemonių arsenalą pavyzdžiu galėtų būti referendumas dėl naujos atominės elektrinės Lietuvoje⁹ ir ekonominės krizės ištiktas Portugalijos

⁹ Referendumas dėl naujos atominės elektrinės Lietuvoje gali būti laikomas nesėkmingos valdysenos pavyzdžiu. Šiuo atveju valstybės energetikos politika susidūrė su daugumos visuomenės neigiamomis nuostatomis, grindžiamomis sukonstruotomis įvairiomis rizikomis. Analitiškai čia galima rasti visą valstybės „valdysenizacijos“ priemonių kompleksą: liberali valstybė, NVO, globalus ir lokalus subpolitinis energetikos diskursas, energetikos įstatymai ir spaudimas juos keisti bei oponuojančių elektrinei rizikos. Konsultacinio pobūdžio referendumas dėl naujos atominės elektrinės statybos Lietuvos Respublikoje vyko 2012 m. spalio 14 d. Priešingai nei siekė valdančioji dauguma, tik 34,09 proc. dalyvavusių pritarė atominės elektrinės statybai, 62,68 proc. – nepritarė. Prieiga per internetą: <http://www.sekunde.lt/lietuva/vrk-iteikta-beveik-110-tukst-pilicciu-referendumo-iniciatyva-palaikanciu-parasu/> [žiūrėta 2014 10 12].

regionas¹⁰. Šiais atvejais matyti, kaip pasitelkus diskursą rizikos valdymas gali (ne)pasitarnauti politikos valdymui.

Valdysenos teorijos požiūriu rizika yra konstruojama, todėl ji tampa valstybės gyventojų valdymo sudėtine dalimi, bet ji lygiai taip pat gali tapti opozicinių politinių galių įrankiu formuoti vieną ar kitą gyventojų nuostatą. Toks rizikos manipuliavimas ypač ryškus šiuolaikinėje visuomenėje.

Apibendrinimas

Lyginant moderniosios ir vėlyvosios modernybės gerovės valstybių (ir visos visuomenės, ir įvairių socialinių grupių, ypač socialinės rizikos) asmenų valdymo, kontroliavimo ir reguliavimo ypatumus, matyti, kad išorinis, pirmiausia politinės galios ar valstybės, vaidmuo laipsniškai mažėja ir vis labiau ryškėja subjektyvaus veiksnio arba savęs valdymo (angl. *self-government*) svarba. Anot Michaelo Laito, enigmatinė M. Foucault frazė „valstybės valdysenizacija“ (angl. *govern-mentalization of the state*)¹¹ gali būti išskleista pasitelkus valdymo analitiką (angl. *analytics of government*) (Lait 2010, 169–172). M. Foucault svarstymai apie valdysenizaciją ir neoliberalizmą siekė pasitarnauti kaip stimulus valdymo meno politinėms inovacijoms. Jis aprašo ypatingos gyventojų disciplinuojančios ir reguliuojančios valdymo formos atsiradimą vėlyvosios modernybės arba neoliberalioje visuomenėje. Jai nebūdingas tiesioginis ir prievartinis jėgos panaudojimas, nes internalizuodama savo siūlomus mąstymo ir elgesio būdus ši valdymo forma siekia užtikrinti gyventojų savivaldą ir valdančios valdžios saugumą. Valdysena – tai tarsi visų modernių valdžių formų bendra mąstysena, kuri išreiškiama institutų, procedūrų, tyrinėjimų, refleksijų, apskaičiavimų ir taktikų suderintu rinkiniu, o jis savo ruožtu leidžia taikyti labai specifinę ir kartu sudėtingą valdymo formą. *Valdysenos* sąvoka remiasi tam tikra logika ir valdymo strategija, kuri atsispindi valdymo racionalume ir technologijose. Priešingai nei valdymas, čia siekiama žmonėms primesti įstatymus, naudojant taktikas arba pačius įstatymus kaip taktikas, stengiamasi

¹⁰ Richardas Josephas Nunesas pateikia pavyzdį apie Portugalijos Norte tradicinį pramoninį regioną, kuris pastaraisiais metais socialiai ir ekonomiškai tapo pažeidžiamas dėl didėjančios globalios konkurencijos ir sparčiai didėjančio nedarbo. Taikydami daugiamatės statistikos metodą, tyrėjai aiškinosi, kaip verslas ir viešosios įstaigos naudojosi skirtingomis savimoneis ir organizacijos racionalizacijos reikšmėmis tam, kad apibūdintų savo vaidmenį šiame kontekste ir pateiktų pramonės transformacijos ir institucinių pokyčių sampratą. Tyrimas teigia, kad abipusiškai konstituojančios socialinės ir pramonės tinklaveikos turėjo ir atitinkamą abipusį poveikį įmonių vadybininkų ir viešųjų įstaigų biurokratų suvokimui apie ekonomines ir socialines rizikas. Tyrimas leidžia daryti prielaidą, kad rizikos suvokimas yra tam tikras tų tarnybų kognityvinis aspektas, formuojantis veikėjų elgesį, politikos projektus ir tinklaveikas (Zinn 2006b).

¹¹ Minėjome, kad prancūziško *gouvernementalité* termino kilmė aiškinama dvejopai, tad ir į lietuvių kalbą jis gali būti verčiamas dvejopai: *valdysenos* ir *mentalinio valdymo* terminais, atitinkamai – *valdysenizacija* ir *valdymo mentalizacija*. Šiame straipsnyje vartojame *valdysenizacijos* terminą.

sutvarkyti situaciją taip, kad tam tikromis priemonėmis būtų pasiekti vienokie ir tokie tikslai (Foucault 1991, 95). Valdymo racionalumas (angl. *governmental rationality*) nori valdyti politikas taip, kaip valdžia siekia veikti per laisvus individus liberalių valdymo formų atveju. Daugelį išplėtotų liberalių valdymo technikų galima apibūdinti kaip pastangas valdyti politinius veikėjus, pavyzdžiui, vyriausybės padalinius, viešųjų įstaigų tarnautojus ir politikus, diegiant tarp jų, tarp jų ir jų klientų kvazirinkos santykius arba tiesiog eliminuojant politinio sprendimo vaidmenį teikiant viešąsias paslaugas.

Literatūra

- Bartas, R. 1991. *Teksto malonumas*. Vilnius: Vaga.
- Barthes, R. 1957. *Mythologies*. Editions du Seuil.
- Beck, U. 1998. "The Politics of Risk Society." In *The Politics of Risk Society*, ed. J. Franklin, 9–22. Cambridge: Polity Press.
- _____. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. New Delhi: Sage.
- Bunton, R., Crawshaw, P. 2002. "Consuming Men's Health: Risk, Ritual and Ambivalence in Men's Lifestyle Magazines." In *Consuming health: The commodification of health care*, eds. S. Henderson, A. Petersen, 187–203. London: Routledge.
- Černiauskas, M. 2001. „Prolegomenai politinio proto kritikai“. *Politologija* 21. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.vu.lt/inetleid/politol/21/cerniauskas.pdf> [žiūrėta 2014 11 14].
- Dean, M. 2006. "Governmentality and Power of Life and Death." In *Analyzing Social Policy. A Governmental Approach*, eds. G. Marston, C. McDonald, 19–48. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- _____. 2010 (1999). *Governmentality. Power and Rule in Modern Society*. London: Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Douglas, M., Wildavsky, A. B. 1983. *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technical and Environmental Dangers*. Berkeley: University of California Press.
- Duoblienė, L. 2009. „Foucault idėjų sklaida švietime: disciplinuojančios mokyklos demaskavimas“. *Problemos* 75: 44–57.
- Foucault, M. 1991. "Governmentality." In *The Foucault Effect. Studies in Governmentality with two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*, eds. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller, 87–104. Chicago: University of Chicago Press.
- _____. 1993. "About the Beginning of the Hermeneutics of the Self (Transcription of Two Lectures in Dartmouth on Nov. 17 and 24, 1980)." *Political Theory* 21 (2): 198–227.
- Gordon, C. 1991. "Governmental Rationality: An Introduction." In *The Foucault Effect. Studies in Governmentality with two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*, eds. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller, 1–51. Chicago: University of Chicago Press.
- Henwood, K., Pidgeon, N., Sarre, S., Simmons, P., Smith, N. 2008. "Health, Risk and Society – in Press Risk, Framing and Everyday Life: Epistemological and Methodological Reflections from Three Sociocultural Projects." In *Social Contexts and Responses to Risk Network* (SCARR) Working Paper 25.

- Lait, M. 2010. "Mitchell Dean, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*." Review. *Foucault Studies* 10: 169–172.
- Lemke, Th. 2000. "Foucault, Governmentality, and Critique." Paper presented at the *Rethinking Marxism Conference*, University of Amherst (MA), September 21–24. Some sections contain revised versions of previously published material (see Lemke 2001). Prieiga per internetą: <http://www.andociasociology.net/resources/Foucault%2C+Governmentality%2C+and+Critique+IV-2.pdf> [žiūrėta 2014 11 15].
- Lupton, D. 1999. *Risk*. London: Routledge.
- OECD. 2003. *Emerging Systemic Risks*. Final Report to the OECD Futures Project. Paris: OECD.
- Rimaitė, A., Rinkevičius, L. 2008. „Sociokultūrinis rizikos suvokimo konstravimas: teoriniai požiūriai ir jų taikymas tiriant viešąjį diskursą dėl genetiškai modifikuotų organizmų“. *Filosofija. Sociologija* 19 (2): 86–96.
- Wilkinson, I. 2001. *Anxiety in Risk Society*. London: Routledge.
- Zinn, J. O. 2006a. "Risk, Affect and Emotion." In *FQS Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* 7 (1), Art. 29. Prieiga per internetą: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/67/138> [žiūrėta 2012 09 12].
- _____. 2006b. "Recent Developments in Sociology of Risk and Uncertainty." *Historical Social Research* 3 (2) 275–286.
- _____. 2009. "The Sociology of Risk and Uncertainty – Current State and Perspectives." Prieiga per internetą: <http://www.tasa.org.au/conferences/conferencepapers09/papers/Zinn,%20Jens.pdf> [žiūrėta 2012 09 14].

Risk Construction from the Point of View of Governmentality Theory

Summary

The article focuses on the specific conception of the *governmentalization of the state* and its relation to the contemporary risk society. In other words, the theory of governmentality could be used to analyze the construction of risk in the governing of contemporary society. In this case, the risk is used as a means of governing people or as a way of self-governing. M. Foucault presented and discussed this conception in his writings. In late modernity, with the ideal of the welfare state receding, neoliberal principles and objectives became ascendant; they prompted many to take an interest in M. Foucault's theory on the history of governmentality and emergence of neoliberalism. According to M. Foucault, the term *governmentality* deals with the ways people think about governing, different rationalities or mentalities of the government. All various ways of the activities employ different mentalities of the government of conduct entailed in related knowledge. The same activities can be regarded as a different form of practice depending on mentalities that invest it. The conceptions of various risks are a part of such knowledge and social actors interiorize them. The contemporary neoliberal governing or, more precisely, governmentality seeks to find adequate reciprocal communication between governors of risk and interest group. The recognition of risk conception and governing must be visible very clearly as a constructive meaning of the theory of risk governmentality.